

Jézus, az elaludtak első zsengeje. Egy újszövetségi kijelentés ószövetségi háttere

A biblikus tudománnyal foglalkozó kutatókat általában az ó- vagy újszövetségesek kategóriájába lehet osztani aszerint, hogy főként melyik korpusszal foglalkoznak. Adorjáni Zoltán szíve csücske azonban az intertestamentális kor, amely számára azt a lelki-szellemi archimédészi pontot jelenti, ahonnan „ót és újat”, a két testamentum „titokzatos kincseit” egyaránt szemlélni és kutatni lehet.¹ Mi mással is köszönhetném őt, mint egy olyan tanulmánnyal, amely lehetőség szerint élvezni fogja az ünnepeelt érdeklődését, de természetesen minden más, a Biblia világára kíváncsi olvasó számára is értékes olvasmányt jelenthet.

Pál apostol az 1Kor 15,20-ban azt írja Jézusról, hogy feltámadása által az „elaludtak első zsengeje lett”, azaz az örök életre való feltámadás első példája.² Az itt megjelenő ἀπαρχή kifejezés az aratás első termését jelöli, a leghamarabb beérő kalászokat. A 15. fejezetben az apostol a feltámadás folyamatát a vetés és az új növény növekedésének képével érzékelteti (36–37. versek). Ehhez a képhez zökkenőmentesen simul az első kalász, az újszenge képe, amely mintegy a végeredmény felől utal a későbbi metafora értelmére. Feltűnő azonban, hogy az újszenge bemutatása különleges szereppel bír az Ószövetségben, és külön ünnepként szerepel az egyik ünnepkatalógusban, 3Móz 23,9–14-ben. A Septuagintában itt az 1Kor 15-ből Jézussal kapcsolatban használt ἀπαρχή „újszenge” kifejezést találjuk. Felmerül tehát a kérdés, hogy vajon nincs-e valamilyen mélyebb kapcsolat az ószövetségi rendelkezés és Pál apostol képes beszéde között?

¹ Vö. a tanulmánykötetéhez írt előszavát: Adorjáni Zoltán: *Ót és újat*. Koinónia, Kolozsvár 2004, 5–7.

² A földi életbe történő visszatérésre, a halott test tulajdonképpeni újraélesztésére természetesen találunk már ószövetségi példákat is. Ld. pl. Illés és Elizeus történeteit (1Kir 17,17–24; 2Kir 4,8–37). Jézus feltámadása azonban az örök életre való feltámadás első paradigmatis eseményeként kerül az újszövetségi iratokba, közelebbről 1Kor 15-be.

Az újszenge ünnepének háttere

Az Ószövetségben több nagy ünnepkatalógussal is találkozunk: 2Móz 23,14–17; 34,21–23; 3Móz 23; 4Móz 28–29; 5Móz 16.³ Az első a Szövetség könyvében (2Móz 20,22–23,33) olvasható, ahol három fő ünnep szerepel, amelyen meg kell jelenni Jhwh előtt.⁴ Feltűnő, hogy e három között nem szerepel a későbbiekben oly nagy hatású páska ünnepe. Helyette a kovásztalan kenyerek ünnepe (חג המצות), valamint az aratás (קציר) és a betakarítás (אסוף) ünnepe kap kiemelt helyet. Valószínűleg a Szövetség Könyve részeként e három képezhette Izrael legősibb ünnepeit.⁵ A későbbi deuteronomiumi katalógus már konkrét dátumhoz köti a kovásztalan kenyerek ünnepét, és összeköti azt a páskával. A másik két ünnep is itt más névvel szerepel: az aratás a hetek ünnepeként (חג שבועות), és a betakarítás a sátoros ünnepként (חג סוכות) jelenik meg a deuteronomiumi szövegben. A fogság utáni Szentség-törvényben olvasható katalógus már hét ünnepről beszél, s tovább részletezi az azokon elvégzendő rituális cselekedeteket. Az előzőekhez képest új ünnepként jelenik meg itt az újszenge ünnepe, amikor az aratás kezdetén az első kalászból felajánlást kell vinni Jhwh-nak.⁶ Az újszenge ünnep tehát az aratás időszakához kapcsolódik.

³ A témához magyarul ld. Xeravits Géza: Az ószövetségi ünnepek rendje. In: Xeravits Géza (szerk.): *Tanulmányok az ókori Izrael kultuszáról*. Pápai Református Teológiai Akadémia – L'Harmattan, Budapest – Pápa 2008, 1–23.

⁴ A 2Móz 34,21–23 szó szerint idézi és magyarázza a 2Móz 23,12–17-et, így annak egy kései, midrás-szerű értelmezésének tekintendő. Ld. Gesundheit, Shimon: *Three Times a Year. Studies on Festival Legislation in the Pentateuch* (Forschungen zum Alten Testament 82). Mohr Siebeck, Tübingen 2012, 11–43.

⁵ Vö. Körting, Corinna: *Der Schall des Schofar. Israels Feste im Herbs* (Beihefte zur Zeitschrift für die Alttestamentliche Wissenschaft 285). De Gruyter, Berlin 1999, 15.

⁶ A 4Móz 28–29-ben olvasható, az ünnepekre leírt áldozati rendelkezések mind időben, mind teológiai gondolkodásukban közel állnak a 3Móz 23 előírásaihoz, és irodalmi kapcsolatban állnak azzal. A szövegek egymás közötti prioritásának kérdése azonban megosztja a kutatókat. Többen a 4Móz katalógusát tartják régebbinek. Ennek egyik oka épp az újszenge ünnepének hiánya az aratás ünnepének bemutatásában (4Móz 28,23–31). Bár a szöveg beszél a hetek ünnepéről és az első termések bemutatásáról (הבכורים), de külön nem említi a kévék fontosságát (עמר). Elképzelhető tehát, hogy a 3Móz 23 egy későbbi korban pontosítja a Num 28–29 ünnepeit, még több részletet fűz a korábbi korok ünnepeihez. Ld. Milgrom, Jacob: *Leviticus 23–17* (Anchor Bible 3B). Doubleday, New York 2001, 2056; Weyde, Karl William: *The Appointed Festivals of YHWH. The*

Az első, sok vitát indító kérdés épp az aratási ünnepkör egyes elemeinek szétválasztásához kapcsolódik. Mikortól is kezdődik az aratás, miben is különbözik az újszenge ünnepe a hetek ünnepétől, és hogyan kapcsolódik az azt megelőző kovásztalan kenyerek rítusához? A források alapján úgy tűnik, hogy az aratáshoz három ünnep is kapcsolódott: a kovásztalan kenyerek ünnepe, az aratás/hetek ünnepe és az újszenge ünnepe. A kovásztalan kenyerek ünnepe héber nevének, אֵיֶמֶת-nak, nincs megfelelője más sémi nyelvekben, és valószínűleg a görögben fennmaradt μᾶζα szóból származik, amelynek jelentése „árpakenyér”, „árpatészta”.⁷ Eszerint az ünnepnek az árpához, ill. az árpa aratásához van köze. Az ünnep ideje is ezt sugallja. Az 5Móz 16,9 rámutat arra, hogy a kovásztalan kenyerek ünneplése egybeesik azzal az időszakkal, amikor „sarlóval kezdenek aratni”, azaz a korai gabonafélék érésével.⁸ A 2Móz 23,15 és 34,18 Abib hónapra teszik az ünnepet anélkül, hogy a napot pontosan megjelölné. Az Abib hónap neve azonban az érett, de még puha kalászatot jelenti,⁹ utalva a korai gabonafélék betakarítására.¹⁰ Ezek alapján nagyon valószínű, hogy a kovásztalan kenyerek ünnepe a korai gabonafélék, többek

Festival Calendar in Leviticus 23 and the sukkôt Festival in Other Biblical Texts (Forschungen zum Alten Testament II/4). Mohr Siebeck, Tübingen 2004, 1–8, 79–88.

⁷ Wagenaar, Jan. A.: *Origin and Transformation of the Ancient Israelite Festival Calendar* (Beihfte zur Zeitschrift für Altorientalische und Biblische Rechtsgeschichte 6). Harrassowitz, Wiesbaden 2005, 8. A régebbi kutatás a kovásztalan kenyerek ünnepe kapcsán egyöntetűen egy, a korai gabonafélék aratásakor tartott aratóünnepet feltételezett. Az újabb kutatás egyre inkább kétségbe vonja az ünnep agrárjellegét, és irodalomkritikai megfigyelések alapján az idevágó szövegek és az ünnepek fogság utáni eredetével számol, teljesen kiiktatva vagy kikutatathatlannak ítélve az esetleges hagyománytörténeti előtörténetet. Az ünnepkel kapcsolatos friss kutatástörténeti áttekin-téshez ld. Kilchör, Benjamin: Passah und Mazzot – Ein Überblick über die Forschung seit dem 19. Jahrhundert. In: *Biblica* 94 (2013), 340–367. Vallásfenomenológiai szempontból azonban nem tűnik túl valószínűnek az az elképzelés, miszerint Izrael összes ünnepe a fogság utáni korban, a nagy üdvtörténeti narratívák megszövegezésével egy időben került kialakításra. Bár a forrásszövegek datálása lehet kései, mégis maguk az ünnepek korábbi gyökerekkel kell hogy rendelkezzenek. Ellenkező esetben vagy egy teljesen „szekuláris” Izraelt kell elképzelnünk a fogságig, vagy más, az Ószövetségben nem szereplő ünnepeket ültek meg. Ehelyett sokkal helyénvalóbbnak tűnik a régebbi kutatás klasszikus álláspontja, miszerint a kezdeti korban a mezőgazdasági munkálatok határozták meg az ünnepeket, amelyeket később üdvtörténeti tartalommal is megtöltöttek.

⁸ Xeravits, Géza: i. m. 9.

⁹ Vö. *Hebrew and Aramaic Lexicon to the Old Testament* s.v.

¹⁰ Wagenaar, Jan A.: i. m. 8.

között az árpa betakarításának ünnepe volt. Ez volt az aratás első nagy ünnepe, amelyet a hetek ünnepe, azaz a kései gabonafélék, főként a búza betakarításának ünnepe követett. Mivel az aratás régió- és időjárásfüggő, ezért az is nagyon valószínű, hogy kezdetben ezek az ünnepek nem voltak dátumhoz kötve, hanem földrajzi és klimatikus adottságoktól függően minden évben máskor ünnepelték meg őket.¹¹ Csupán egy későbbi korban, a vallás és az ünnepek centralizációjának folyamatában rögzítik az ünnepek időpontját, amely így megteremtette a különféle idejű lokális ünnepek helyett a királyságszintű ünnepek lehetőségét.¹²

Feltűnő ebben az összefüggésben, hogy az újszenge ünnepének nincs külön neve, és a két „nagy” aratási ünnep közé kerül. A 3Móz 23,10 szó szerint az aratás első kévéjéről beszél (לְמַר רֵאשִׁית קְצִירְכֶם), amelyet be kell mutatni. Azonban a termés (nemcsak a gabonafélék) első gyümölcseinek felajánlása az érés és a fokozatos betakarítás függvényében más helyen is megjelenik (3Móz 2,14; 5Móz 26,2). A 3Móz 23,10 nem tesz egyebet, mint egy kései stádiumban az első termés felajánlásának gyakorlatát összeköti az aratással, ill. azok ünnepével.¹³ Mivel az aratáshoz amúgy is több ünnepi rituálé tartozott, az új termés első kalászáinak felmutatása természetesen az aratási ünnepek egyik jeles napjává vált. Mindezekben a Jhwh felé az ígéretes termésért adott hála jutott kifejezésre. Azonban ameddig az ünnep háttere és jelentősége könnyen feltérképezhetőnek látszik, korántsem ilyen egyértelmű az ünnep ideje, és a többi ünnephez kapcsolódó idői viszonya.

A 3Móz 23,15 a következőket írja az aratás ünnepének idejéről, az újszenge ünnepét figyelembe véve:

Számoljatok a szombat utáni naptól,
a naptól, amelyen beviszitek a felmutatásra
szánt kévét
hét hetet,
egészek legyenek.

וּסְפַרְתֶּם לָכֶם מִמִּקְרַת הַשַּׁבָּת
מִיּוֹם הַבְּיָאָכֶם אֶת-לֶמֶר הַתְּנוּפָה
שִׁבְעַ שְׁבָתוֹת
תְּמִימַת תְּהִינָה

¹¹ Gerstenberger, Erhard: *Das 3. Buch Mose. Leviticus* (Altes Testament Deutsch 6). Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1993, 309. Milgrom, Jacob: i. m. 2055. Körting, Corinna: i. m. 97. Weyde, Karl William: i. m. 71. Wagenaar, Jan A.: i. m. 76–77.

¹² Rhyder, Julia: *Centralising the Cult. The Holiness Legislation in Leviticus 17–26* (Forschungen zum Alten Testament 134). Mohr Siebeck, Tübingen 2019, 290–291.

¹³ Weyde, Karl William: i. m. 70–71.

A szöveg több közbeékelte tagmondatot tartalmaz, amelyek nehezzé teszik az értelmezést. Ha az első és az utolsó mondatról eltekintünk, azt látjuk, hogy a szöveg az újszenge bemutatása napjától 49 napot számol az aratásig. Az első közbeékelte mondat azonban bevezeti a sabbát fontosságát az ünnepek kapcsán. Nagy valószínűség szerint ebben a mondatban egy olyan redaktor munkáját érhetjük tetten, aki a sabbátot akarja kiemelni, és fontos számára, hogy az aratás ünnepe sabbátra essen.¹⁴ Az eredeti újszenge bemutatása bármelyik napra eshetett, és annak függvényében az aratás ünnepe is. A későbbiekben azonban úgy tűnik, a sabbát kiszorít, ill. magába olvaszt minden más ünnepnapot. Eszerint az időszámítás szerint az újszenge bemutatása az árpa éréséhez és aratásához legközelebbi szombat utáni első nap, a mi fogalmaink szerint a vasárnap.¹⁵ Ennek helye a legközelebbi szentély,¹⁶ és nem a jeruzsálemi templom, hiszen nem elképzelhető, hogy az aratás idején a földművesség a munkát otthagya Jeruzsálemben zarándokol.

Még bonyolultabb az újszenge kovásztalan kenyerek ünnepéhez való viszonya. A zsidóság történetében és a modern exegézisben is négy fő elmélet körvonalazódik, amelyek mind a 3Móz 23,11.15.16-ban szereplő szombat utáni nap, בַּשַּׁבָּת különböző értelmezéséből indulnak ki.¹⁷ A 3Móz 23 szerint ezen a napon mutatták be a kénéket a megfelelő áldozatok kíséretében. De melyik volt az a sabbát, amelyiknek másnapján került sorra az újszenge ünnepe? Qumránban és a Jubileumok könyvében a teljes ünnep után eső első sabbáttól számolva tartották az újszenge ünnepét. A samaritánusok, a karaiták és szadduceusok a kovásztalan kenyerek hetére eső sabbátra gondolnak, és attól számítják az újszenge, illetve ezzel összefüggésben az aratás ünnepét. A Septuaginta fordítói¹⁸ Philón, Josephus Flavius és a farizeusok a kovásztalan kenyerek első napjaként értelmezik a sabbátot, míg a falasa modern zsidók a kovásztalan kenyerek hetedik

¹⁴ Milgrom, Jacob: i. m. 2055. Vö. Gestenberger, Erhard: i. m. 314.

¹⁵ Milgrom, Jacob: i. m. 1956.

¹⁶ Milgrom, Jacob: i. m. 1956. 2059.

¹⁷ A különböző álláspontok ismertetéséhez ld. Milgrom, Jacob: i. m. 2056–2063. Wagenaar, Jan A.: i. m. 148. Hartley, John E.: *Leviticus* (Word Biblical Commentary 4). Word, Dallas 1992, 385–386. Saulnier, Stéphane: *Calendrical Variations in Second Temple Judaism. New Perspectives on the 'Date of the Last Supper' Debate* (Journal for the Study of Judaism Supplements 159). Brill, Leiden 2012, 124–125.

¹⁸ A LXX a 11. versben a kérdéses szóösszetételt a következőképpen fordítja: τῆ ἐπαύριον τῆς πρώτης, az első nap utáni napon.

napjára teszik. Szemantikailag és tartalmilag a 3Móz 23 szövege mind a négy értelmezési lehetőséget megengedi. A kovásztalan kenyerek első és hetedik napjára munkaszünetet ír elő, azaz kvázi sabbátot. Ha az ünnep egy hétig tartott, az is nyilvánvaló, hogy ha nem sabbáttal kezdődött az ünnep, akkor hétközbe is esett egy sabbát. A 3Móz 23,24.32.39 szóhasználatából azonban az is kiderül, hogy a sabbátot némely esetben az ünnep szinonimájaként használja. Ráadásul az újszenge ünnepére vonatkozó rendelkezések előtt közvetlenül nem szerepel a sabbát kifejezés, amely segítene eldönteni a kérdést.

Talán az ünnep gyakorlatába enged betekintést a Józs 5,10–12,¹⁹ amely szerint miután bement az Ígéret Földjére a nép megünnepelte a páskát, másnap kovásztalan kenyeret evett és pörkölt gabonát (קלי). A 3Móz 23,14 azonban megtiltja az új kenyér és a pörkölt gabona (קלי) fogyasztását az újszenge bemutatása előtt. A Józs könyve szerint az újszenge bemutatása egybeesik a kovásztalan kenyerek első napjával, és a sabbát másnapja (ממחרת השבת) nem egyéb, mint a páska másnapja (ממחרת הפסח; Józs 5,11). Az újszenge időzítésére vonatkozóan ez egy ötödik számítási módszer. Természetesen ez még nem jelenti azt, hogy a 3Móz 23,11–15 eredeti értelme is ez lenne, csupán arra mutat rá, hogy egy szöveg hogyan értelmezte azt. Ha figyelembe vesszük az ünnep fejlődését, valamint a szövegben észrevehető redakciós munkát, összefoglalásul azt mondhatjuk el, hogy az újszenge bemutatása kezdetben nem volt dátumhoz kötve. Később azonban az ünnepek kalendarisztikus rögzülésével megszületett az az igény, hogy a naptárban pontosan meghatározzák ennek időpontját. Ennek egyik legkorábbi olvasata a Józs 5,10–12, amely a páska másnapjára teszi az ünnepet. De mint fentebb láttuk, a zsidóságon belül még egyazon időben is különböztek a nézetek az ünnep napjának meghatározásáról. Ha azonban Pál apostol gondolati háttérét keressük, a legfontosabb kérdés az, hogy az újszenge kapcsán ünnep vajon ő milyen gyakorlatot ismerhetett?

¹⁹ Michael Fischbane szerint Józs 5,10–12 a 3Móz 23,10–14 exegézise. Véleményét ismerteti: Hartley, John E.: i. m. 385. Vö. Wagenaar, Jan A.: i. m. 54.

Az újszenge ünnepe Jézus halálakor

A Jézus korabeli zsidóság véleménye megoszlott az újszenge ünnepének időpontját illetően. A szadduceusok szerint a páska utáni első sabbát utáni napon kellett bemutatni az újszenge áldozatait, míg a farizeusok úgy értelmezték a rendelkezéseket, hogy a kovásztalan kenyerek második napján, azaz Niszán 16-án kell megülni az újszenge ünnepét.²⁰ Arányaiban ez utóbbi tekinthető uralkodó elképzelésnek.²¹ Az ünnep konkrét lefolyásáról azonban sajnos nincsenek ismereteink, azaz azt nem tudni, hogy a szadduceusok eltérő véleménye csupán elvi ellenkezés-e, vagy az ünnepet tényleg más napon tartották meg, mint a nép többi része. Sok kutató ezt feltételezi. De ha ez így is van, attól függően, hogy a páska után melyik napra esik a sabbát, a farizeusok és a szadduceusok időnként egy időben mutatták be az újszenge áldozatát. Úgy tűnik, hogy Jézus halálának évében épp ez a helyzet állt fenn. Az evangéliumok beszámolója szerint Jézus feltámadásának a napja a hét első napjára esett (Mt 28,1; Mk 16,1.9; Lk 24,1; Jn 20,1), azaz az azt megelőző nap sabbát volt. Ha Abib/Niszán 14-e, a páska éjszakája péntekre esett, akkor mind a két vallási csoportosulás ugyanazon a napon ünnepelt.

Ezen a ponton azonban eltérőek a beszámolók. A János beszámolója szerint Jézus a páska előkészületi napján (παρρασκευῆ), Niszán 14-én halt meg (Jn 19,14.31). Az őt vádolók nem akarnak bemenni Pilátushoz, hogy „megehessék a páskát” (φάγωσιν τὸ πᾶσχα – Jn 18,28). A papi vezetők ezek szerint Jézus tárgyalásakor még nem ülték meg a páskavacsorát – az aznap este következett. Ezzel szemben a szinoptikusoknál az utolsó vacsora kifejezetten a páskavacsoraként van feltüntetve, amelyet Jézus a tanítványai társaságában fogyasztott el (Mt 26,17–19; Mk 14,12.14.16; Lk 22,8.11.13.15). Ezek szerint Jézus Niszán 14-én még megülte a páskát, és csak Niszán 15-én halt meg.²² Természetesen mindkét beszámolónak megvan a maga teológiai üzenete: a szinoptikusok a páskavacsora kiemelésével Jézus

²⁰ Hertz, Joseph Herman: *Mózes öt könyve és a haftárak. Leviticus*. Akadémiai Kiadó, Budapest 1984, 245–246. A véleménykülönbségre vonatkozó Misna traktátus szövegéhez és értékeléséhez ld. Hauptman, Judith: *Rereading the Mishnah: A New Approach to Ancient Jewish Texts* (Texts and Studies in Ancient Judaism). Mohr Siebeck, Tübingen 2005, 99–101.

²¹ Morgenstern, Julian: Lag Ba'Omer. Its Origin and Import. In: *Hebrew Union College Annual* 39 (1968), 81–90, 81.

²² Schweizer, Eduard: *Das Evangelium nach Markus* (Neues Testament Deutsch 2/1). Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1998, 160.

váltságát az egyiptomi szabadulás üdvöttéhez közelítik, míg János Jézust a megáldoztatott Isten bárányaként kívánja feltüntetni.²³ Történelmileg azonban továbbra is kérdés, hogy Jézust melyik napon feszítették keresztre.

A beszámolóok alapján úgy tűnik, hogy a szinoptikus hagyomány időmeghatározása problémásabb.²⁴ A szinoptikusok kronológiája szerint Jézus a kovásztalan kenyerek első napján halt meg, amelyre a Lev 23 munkaszünetet ír elő. Ennek kapcsán a rabbinikus irodalomban egyértelmű tiltással találkozunk, miszerint ünnepnapokon és sabbátkor nem lehet kivégzéseket végrehajtani.²⁵ Létezett ugyan olyan kivételes eset, amikor valaki olyan, az egész népet megbotránkoztató bűntettet hajtott végre, hogy őt éppen az ünnepen, mindenki tanulságára kellett kivégezni, azonban Jézus kapcsán ezt egyértelműen cáfolják a szinoptikus evangéliumok: a főpapok nem akarták az ünnepen megölni Jézust, hogy a nép fel ne lázadjon (Mk 14,2; 26,2). Mind a négy evangélium szerint Jézus halála előtt Pilátus amnesztiában részesítette Barabást, mégpedig egy évente megismétlődő szokás szerint. Az ünnepi amnesztiának csak akkor van értelme, ha az ünnep előtt engedik el a foglyot, és az már szabadon részt vehet az ünnep eseményein.²⁶ Ezenkívül a négy evangélium irodalom- és hagyománykritikai vizsgálata arra az eredményre vezet, hogy Márk és János egy közös szenvedésbeszámolóban a kétféle recenzióját, továbbírt változatát képviselik.²⁷ Ennek nem volt része a páskára vonatkozó

²³ A kutatás állását e kérdés fényében összefoglalja: Vogel, Manuel: Der Tod im Neuen Testament vor dem Hintergrund antiker ars moriendi. In: Ulrich Volp (szerk.): *Tod*. Mohr Siebeck, Tübingen 2018, 57–110., 84–86. Vö. Strotmann, Angelika: *Der historische Jesus*. Ferdinand Schöningh, Paderborn 2019, 68.

²⁴ Olvasható kísérlet magyar nyelven is a szinoptikusok kronológiájának megőrzésére. Corder, Eustace: Jézus élete. Segédkönyvül az evangéliumok célja, összhangása és chronológiájának tanulmányozásához. Hornyásky Viktor, Budapest 1884, 147–183. Az ellenérveket ld. a főszövegben.

²⁵ Az erre vonatkozó kutatás magyarul olvasható: Bruggen, Jakob van: *Krisztus élete a földön*. Budapest 1992, 157–158. Van Bruggen azzal próbálja feloldani ezt a feszültséget, hogy szerinte a főpapok azért adják át Pilátusnak, római kézre Jézust, hogy mentesek legyenek a zsidó tiltások alól, hiszen a rómaiakra az ünnepnapon kivégzés tilalma nem vonatkozott.

²⁶ Theißen, Gerd – Merz, Anette: *Der historische Jesus*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 2011, 152.

²⁷ Reinbold, Wolfgang: *Der älteste Bericht über den Tod Jesu* (Beihefte zur Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft 69). De Gruyter, Berlin 1994, 7–78.

utalás.²⁸ Tovább erősíti a jánosi kronológiát az a tény is, hogy a Talmud (*b. Sanh.* 43a) és a Péter evangéliuma szerint is Jézus a páska estéjén, ill. a kovásztalan kenyerek előtti napon halt meg.²⁹

Egy másik megoldás a szinoptikusok és János beszámolójának összeegyeztetésére a különböző naptárak feltételezése. Annie Jaubert 1957-ben publikálta tézisét (*La date de la Cène*),³⁰ amelyben a Jubileumok könyve naptárának vizsgálatából indul ki. Az apokrif irat szerint az év 364 napot tartalmaz, mely négy évszak 13 hetéből áll (6,29–32). Ebben a rendszerben minden évben minden ünnep ugyanarra a napra esik: a páska estéje minden évben keddre. Jaubert szerint ez a naptár a fogság utáni papságra megy vissza, amelynek rendszerét a qumráni közösség őrizte meg. Jézus korában a társadalom azonban a luniszoláris rendszert használta, mely csak 354 napot számolt, szökőhónapokat iktatva be az évszakok megőrzésére. Az utolsó vacsora kapcsán Jaubert azt a megoldást ajánlja, miszerint Jézus a régi papi naptár szerint kedden ülte meg a páskavacsorát, míg a jánosi beszámoló a hivatalos naptár szerinti ünnepet tükrözi. Az elmélet legfőbb gyenge pontjai leginkább abban rejlenek, hogy (1) nincs bizonyíték arra, hogy a Jézus korabeli társadalom két naptárt használt volna, (2) a 364 napos év 1 és ¼ nappal még mindig elmarad a csillagászati évtől, amely szükségessé teszi a kiegyenlítést.

²⁸ Reinbold, Wolfgang: i. m. 80, 208. Az utolsó vacsora szavai, szintén még minden páskára utaló részlet nélkül a szenvedéstörténet egy Márk előtti bővítése lehet egy olyan hagyomány értelmében, amelyet Pál apostol is használ az utolsó vacsora kapcsán: az 1Kor 11,23–26 sem páskaként értelmezi Jézus utolsó szavait. Ugyanerre az eredményre jut: Conzelmann, Hans – Lindemann, Andreas: *Interpreting the New Testament. An Introduction to the Principles and Methods of New Testament Exegesis*. Baker Academics, Grand Rapids 1999, 330; Wedderburn, Alexander: *The Death of Jesus: Some Reflections on Jesus-traditions and Paul* (Wissenschaftliche Untersuchungen zum Neuen Testament 299). Mohr Siebeck, Tübingen 2013, 79–81. Lehmeier, K.: Abendmahl. In: *Wiblex. Das wissenschaftliche Bibellexikon im Internet*. <https://www.bibelwissenschaft.de/stichwort/48941/> (megnyitva 2021. 06. 15.)

²⁹ Az érvhez ld. Saulnier, Stéphane: i. m. 6. 20. láb. *b. Sanh.* 43a *לִישׁוֹ תְּלֵאוּהוּ* – a páska estéjén felakasztották őt, Jézust. Péter evangéliuma 5: „És átadta őt a népnek a kovásztalanok előtt, a kovásztalanok ünnepe előtti napon.” A magyar szöveghez ld.: Töredékek a Péter evangéliumból I–II. (ford. Vanyó László). In: Vanyó László (szerk.): *Apokrifek*. Szent István Társulat, Budapest 1980, 262–268.

³⁰ Elméletét ismerteti: Saulnier, Stéphane: i. m. 19–63.

Ennek módjáról nincsenek biztos információink,³¹ de akár befolyásolhatta az ünnepek és a hét napjainak szoros kapcsolatát.

Egy hasonló elméletet vet fel a rabbinikus forrásokat jól ismerő szerzőpáros, Hermann Strack és Paul Billerbeck, Daniel Chwolson, *Das letzte Passamahl Christi und der Tag seines Todes* című munkájára alapozva.³² Hillél rabbi vitája arról, hogy szombatnapon a munkatilalom ellenére le lehet-e vágni a páskabarányt, ha Niszán 14-e sabbátra esik, azt mutatja, hogy a zsidóságon belül voltak olyan nézetek, miszerint ezt nem lehet megtenni. A szadduceusok szerint ilyenkor Niszán 13-án kell a páskát levágni, míg a népszerű farizeusok nem tartottak semmi kivetnivalót abban, hogy sabbátkor vágják le az áldozati állatot. Strack és Billerbeck azonban azért utasítja el ezt a nézetet, mert a többi forrás szerint az állatok levágása még az este beköszönte előtt, délután elkezdődött, tulajdonképpen még 13-án, amelyre még nem vonatkozott a munkatilalom. Továbbgondolva a felvetést, az alkalmazásnál is egy valószínűtlen forgatókönyv rajzolódik ki. Chwolson tézise értelmében Jézus a szadduceusokkal együtt az ünnep előtt, még 13-án megülte a páskát, míg a papok, akik szadduceusok voltak, Niszán 14-én még tiszták akarnak maradni, hogy részesülhessenek a páskában. Inkább a fordítottját várnánk el: azaz a papoknak kellett volna előbb megülni az ünnepet, míg a farizeusok és velük együtt a zsidók nagy többsége, feltehetőleg Jézus is tanítványaival, szabad lelkiismerettel várták volna az előírt 14-ét. De nem ez a helyzet.

Úgy tűnik, nem létezik egy minden kérdést megválaszoló elmélet a különbségek magyarázatára. A jánosi beszámoló tűnik történelmileg hitelesebbnek, de abban a szinoptikusok is megegyeznek vele, hogy a feltámadás napja a hét első napja, azaz a sabbát utáni első nap volt, amelyen ebben az esetben mind a farizeusok, mind a szadduceusok bemutatták az újszenge áldozatát. A Misna (*m. Mena-hot* 10,2–3) szerint még a páska előkészületei napján követeket küldtek ki, hogy

³¹ Saulnier keresi a megoldást a problémára, és bizonyos apokrif iratok alapján kísérletet tesz a megoldásra. A 364 napot számláló év hároméves ciklusa 1092 napot tesz ki. Ugyanezen intervallumban a holdnaptár szerinti év 1062 napból áll. A különbség tehát 30 nap. Saulnier szerint talán ekkor úgy szinkronizálták a két naptárrendszert, hogy háromévenként a 364 napos év első hónapját egy asztrológiai újhold dátumához igazították. A felvetéshez és a problémákhoz ld. Saulnier, Stéphane: i. m. 205–249.

³² Strack, Hermann L. – Billerbeck, Paul: *Das Evangelium nach Markus, Lukas und Johannes und die Apostelgeschichte*. C. H. Beck'sche Verlagsbuchhandlung, München 1965, 845–847.

azok a Jeruzsálem közelében lévő földekről megérett kalászokat hozzanak.³³ A követeknek Niszán 15-e végén, naplemente után bizonyos rituális kérdések megválaszolása kíséretében kellett a kalászokat egy kosárba helyezniük, amelyet Niszán 16-ájának éjjelén/hajnalban mutattak be.³⁴ Külön figyelmet érdemel az éjszaka jelentősége az ünnep körül: a kalászokat behozó követek az este beállta után (הַכֹּהֲנִים יָרְדוּ) mentek be a városba, és háromszor is megkérdezték az összegyűlteket, hogy lement-e már a nap, azaz, hogy Niszán 16-a van-e már?³⁵ Az új termés elfogyasztása a gabona pörkölése és az áldozatok bemutatása után volt megengedett.

Eszerint az ünnep egyfajta vízválasztó a régi és új között, és elkülöníti mind időben, mind kultikus értelemben az új gabona és a régi fogyasztását. Az újszenge bemutatása természetesen a hálával párosult, hogy Jhwh ismét gondoskodott a termésről, és a népnek ez évben is lesz mit ennie. Ilyenformán az újszenge Isten megújuló gondoskodásának, és az új termés által az új és a továbbra is fennálló életnek az ünnepe. Még hangsúlyosabb ez a képzetegyüttes, hogyha figyelembe vesszük azt is, hogy az ünnep az újév első hónapjában zajlott. A 2Móz 12,2 hangsúlyozza, hogy a páska hónapja az újév első hónapja kell hogy legyen. Az év a szabadulásra való emlékezéssel kezdődött, de az újszenge ünnepe is az új évre vonatkozóan tartalmazta Isten továbbra is fennálló gondoskodását.

Ha a fenti leírást összevetjük Jézus halálának és feltámadásának kronológiájával, érdekes megfigyeléseket tehetünk. Mint láthattuk, az újszenge eseményei szorosan összekapcsolódnak a páska és a kovásztalan kenyerek ünnepével. Jézus valószínűleg Niszán 14-én halt meg, azon a napon, amikor a követek kimentek az újszenge ünnepére kalászokat aratni. Jézus Niszán 16-án hajnalban/korán támadt fel (Mk 16,2), mikor még sötétség volt (Jn 20,1), azaz épp akkor, amikor az újszenge ünnepének keretében felajánlották és bemutatták az új termést. Az újszenge Isten megújuló gondoskodásának és az új életnek az ünnepe. Jézus Krisztus is

³³ A Misna is ismerni látszik azt a problémát, hogy Niszán 14-én nem feltétlenül van árpaérés ideje, ezért kitér arra az esetre is, ha Jeruzsálem környékén nem lenne érett gabona, bárhonnan be lehet azt szerezni. Ld. uo.

³⁴ Vö. Prosic, Tamara: *The Development and Symbolism of Passover until 70 CE* (Journal for the Study of the Old Testament Supplement Series 414). T&T Clark International, London 2004, 98; Hauptman, Judith: i. m. 99–101.

³⁵ Hauptman, Judith: i. m. 101.

feltámadásával az új életet jelenítette meg, amely elérhetővé válik a hívő számára. Kérdés, hogy ez a sok összefüggés az ünnep és Jézus feltámadása között véletlen-e? Még konkrétabban: vajon nem ezekre utal-e Pál apostol, amikor Jézust az elaludtak zsengejének nevezi? A következőkben ezt a kérdést vizsgáljuk meg.

Jézus mint az újszenge és az újszenge ünnepe

Már régóta összekapcsolják Pál apostol kijelentését az újszenge ünnepével: mivel Jézus Niszán 16-án támadt fel, épp újszenge napján, Pál ezért nevezi Jézust az 1Kor 15,20-ban az elaludtak első zsengejének.³⁶ Ez egy tetszetős elgondolás, azonban mivel a kijelentés közvetlen környezetében nincs más utalás az ünnepre, és az apostol a zsenget többféle értelemben használja (pl. az első megtérőket jelöli egy gyülekezetből – Róm 16,5; a Lélek első adományát – Róm 8,13; stb.), ezért lehet, hogy csak véletlen egybeesésről van szó.³⁷ Az alapvető kérdés, hogy Pál apostol ismerte-e Jézus kronológiáját?

A megelőző versekben az apostol beszél arról, hogy Jézus a harmadik napon támadt fel (1Kor 15,4), amely arra utalhatna, hogy Pál apostol ismeri azt a hagyományt, hogy Jézus a paskát követő harmadik napon támadt fel. Azonban nincs megjelölve a három nap számításának kezdődátuma, és elhamarkodott lenne ebben rögtön a paskát feltételeznünk, miközben a szöveg ezt tételesen nem említi. Annál is inkább, hiszen a teljes kijelentés szerint Jézus az „Írások szerint feltámadt a harmadik napon”. Azonban milyen Írások szerint? A Pál apostol levélírói tevékenységének idején még meg nem írott evangéliumokra nem gondolhat a szöveg, hanem az Ószövetség valamilyen kijelentése tűnik kézenfekvőnek: pl. Hós 6,2 vagy Jónás könyve.³⁸ Ebben az esetben azonban nem történelmi, hanem tipológiai

³⁶ Bengel, Johann Albrecht: *Gnomon of the New Testament*. T & T Clark, Edinburgh 1857, 3.305; Bunsen, Ernest de: Papal Tradition. In: *Unitarian Review* 35 (1891), 85–95., 89; Wenham, Gordon J.: *The Book of Leviticus* (New International Commentary on the Old Testament). Eerdmans, Grand Rapids 1979, 306; Thiessen, Jakob: Firstfruits and the day of Christ's resurrection: an examination of the relationship between the 'third day' in 1 Cor 15:4 and the 'firstfruit' in 1 Cor 15:20. In: *Neotestamentica* 46 (2012), 379–393. További képviselőket sorol fel: Schrage, Wolfgang: *Der erste Brief an die Korinther* (Evangelisch-katholischer Kommentar zum Neuen Testament VII/4). Benzinger – Neukirchener Verlag, Düsseldorf – Neukirchen Vluyn 2001, 159–160, 719. lábuj.

³⁷ Schrage, Wolfgang: i. m. 159–160., 719. lábuj.

³⁸ Lang, Friedrich: *Die Briefe an die Korinther* (Neues Testament Deutsch 7). Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1994, 211.

magyarázata van a három nap említésének, és nem feltétlenül kell azt összefüggésbe hozni konkrét történeti eseményekkel. Azonban az is lehet, hogy az „írások szerint” kifejezés nem egy konkrét ígére, hanem általában Istennek az Ósz-ben kijelentett üdvszándékára utal,³⁹ amelynek konkretizálása Jézus feltámadása. Ennél a kérdésnél is elérkezünk egy olyan határhoz, amelyen túl már spekuláció minden felvetés. Tovább kell keresni tehát a hasonló tematikájú szövegrészek között.

Úgy tűnik, hogy a válasz megtalálásában az 1Kor 5,7 vizsgálata is segíthet. Ott ezt olvassuk: „Takarítsátok ki a régi kovászt, hogy új tésztává legyetek, hiszen ti kovásztalanok vagytok, mert a mi húsvéti bárányunk, a Krisztus, már megáldoztatott.” Az apostol összeköti a kovász és a páska elemeit, amelyek, amint a fenti háttérből kiderül, az izraeli ünnepek kapcsán is szorosan összekapcsolódnak. Jézus mint az egyetlen igazi páskabarány szabadulást szerzett, amelynek részeként meg lehet szabadulni a „régikovástól”, a bűnöktől, és új tésztává lehet lenni, azaz az óemberből új emberré lehet válni. A kommentátorok azonban óvatosak abban a tekintetben, hogy vajon az apostol is a jánosi kronológia miatt használja-e ezt a képet, vagy sem. Ami biztos, hogy Krisztus üdvszerző tette és a páskatipológia között hasonlóság áll fenn, amely motiválhatta Pál apostolt abban, hogy a fenti képet használja.⁴⁰ A levél időmeghatározásai (1Kor 16,8) azt is sugallják, hogy Pál apostol a levelet páska idejének környékén írhatta, ami szintén ok lehet a képek használatára.⁴¹

Azonban összevetve a fenti ígehelyeket feltehetjük a kérdést: lehet-e mindez véletlen? Még konkrétabban: melyik a valószínűbb: (1) hogy Pál páskabarányról, kovásztalan kenyerekről, harmadik napon feltámadásról beszél minden egyes alkalommal az elemek ószövetségi hagyománytörténetéből kiindulva, ám anélkül, hogy tudna arról a kronológiáról, amely később Jánosnál és változtatásokkal ugyan, de a szinoptikusoknál is jelen van? Vagy (2) Pál valóban ismeri az elemekhez kapcsolódó

³⁹ Wolff, Christian: *Der erste Brief des Paulus an die Korinther* (Theologischer Handkommentar zum Neuen Testament 7/II). Evangelische Verlagsanstalt, Berlin 1982, 165.

⁴⁰ Robertson, Archibald – Plummer, Alfred: *A Critical and Exegetical Commentary on the First Epistle of St. Paul to the Corinthians*. T & T Clark, New York 1911, 103; Conzelmann, Hans: *Der erste Brief an die Korinther* (Kritisch-exegetischer Kommentar über das Neue Testament 5). Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen 1981, 126; Schrage, Wolfgang: *Der erste Brief an die Korinther* (Evangelisch-katholischer Kommentar zum Neuen Testament VII/1). Benzinger – Neukirchener Verlag, Düsseldorf – Neukirchen Vluyn 1991, 383; Wolff, Christian: i. m. 107.

⁴¹ Robertson, Archibald – Plummer, Alfred: i. m. 102.

kronológiát is. Az első esetben egy „csodálatos véletlennel” kellene számolnunk, azaz, hogy bár az apostol nem tudott Jézus páska napján bekövetkezett haláláról, harmadnapon való feltámadásáról, mégis ezekről beszél Jézus szenvedése kapcsán.⁴² Véleményem szerint a második lehetőség sokkal plauzibilisebb, azaz Pál ismerte azt a kronológiát, amelyet János is felhasznál. Létezhetett egy szenvedéstörténeti hagyomány, amely még az evangéliumok megszövegezése előtt, egy összefüggő elbeszélésben rögzítette Jézus Krisztus utolsó napjainak és feltámadásának eseményeit (ld. fentebb). Ennek egy formáját ismerhette az apostol, aki tudta, hogy Jézus a páska napján halt meg, és harmadik nap, azaz újszenge napján támadt fel.

Van még egy érv, amely amellettt szólhat, hogy Pál apostol ismerte a páskától harmadnapra tartott újszenge ünnepét. Mégpedig az a tény, hogy a zsidóságon belül eltérő módon számolták az újszenge dátumát. A farizeusok a szadduceusok ellenében tartották meg ezen a napon az ünnepet, azaz a farizeus vallásgyakorláshoz hozzátartozott, hogy épp akkor, és nem a szadduceusokkal együtt, a másik számítás szerint ünnepeltek. Pál apostolról több helyen is olvassuk, hogy a farizeusok táborából származott (ApCsel 22,3; Fil 3,5). Ha ez igaz, a páska kapcsán hangsúlyosabban jelen voltak gondolkozásában a farizeusokra jellemző gyakorlatok. Ha a levelet tényleg páska környékén írta, kézenfekvő lehetett számára ez a farizeusok felől sokkal inkább érthető asszociáció.

Ha a fenti felvetéseink helytállóak, azt kell mondanunk, hogy az újév kezdetén tartott újszenge aratóünnepét, amelyen Isten megújuló gondoskodására emlékeztek, és azért adtak hálát, Pál apostol továbbgondolja és a feltámadás fényében értelmezi. A bemutatott kalászok az új termés kézzelfogható bizonyítékai, amelyeket az ünnepelők megpörkölve magukhoz is vettek. Jézus feltámadása is az új élet bizonyítéka, amely vízvázasztó Pál apostol teológiai szemléletében: ez megnyitja a hívők számára az örök élet útját. Nemcsak kronológiában, de az ünnephez kapcsolódó képzetekben és a feltámadás jelentőségében is vannak érintkezési pontok. Nem csoda tehát, hogy Pál apostol az újszenge napján feltámadó Jézust a halottak zsengejének nevezi.

⁴² A logikát természetesen meg is lehet fordítani, azaz úgy is lehet érvelni, hogy az evangéliumok épp a Pál apostol leveleiben lecsapódó teológiai gondolkodásmód nyomán, abból kiindulva alkotják meg a páska napján meghal és a harmadnap feltámadó Jézus Krisztus szenvedéstörténetét. Ebben az esetben azonban egy fekete folt marad a történeti Jézus szenvedése és feltámadása, amelyre sem Pálnál, sem az evangéliumokban, de ismereteim szerint más iratokban sem találunk egy esetleges alternatív forgatókönyvet.

Számára az újszenge már nemcsak az új gabonáért tartott hálaadó ünnep, hanem az örökélet ígértét tartalmazó esemény, amely átértelmezi az addigi kereteket.

Összefoglalás

Az 1Kor 15,20-ban Pál apostol Jézus Krisztust a halottak zsengejének nevezi. Mivel az újszenge ünnepe különös hangsúllyal bír az Ószövetségben, ezért felmerül a kérdés, hogy Pál apostol nem tudatosan használja-e ezt a képet? Az újszenge ünnepe valószínűleg a minden időben érvényes első termés és első fajzás áldozatából alakult ki. Mivel létezett már egy korai gabonafélék aratásakor tartott aratóünnep, a kovásztalan kenyerek ünnepe, a Szentség-törvény írói köre ennek egy különleges napjaként jelölte meg az új kalászok bemutatásának idejét. Vita volt azonban Jézus korában, hogy a hétnapos kovásztalan kenyerek ünnepén pontosan mikor is kell az újszenge ünnepet megtartani, amelyről a 3Móz 23,11.15.16 azt mondja, hogy a „szombat utáni nap”. A szaduceusok szerint a páska utáni első sabbát utáni napon kellett bemutatni az újszenge áldozatait, míg a farizeusok úgy értelmezték a rendelkezéseket, hogy a kovásztalan kenyerek második napján, azaz Niszán 16-án kell megülni az újszenge ünnepét. Az evangéliumok közül a jánosi kronológia szerint Jézus épp páska napján halt meg, és Niszán 16-án hajnalban támadt fel, újszenge napján. A teológiatörténetben számos munka született, amely mindezt nem tartja véletlennek, hanem számol Pál apostol tudatos fogalomválasztásával, amely a vázolt kronológiából indul ki. Erre bizonyíték, hogy Pál apostol farizeusi identitásával egyezően a páska harmadnapján tartotta az újszenge ünnepét. Az 1Kor 15,4-ben beszél Jézus harmadnapra való feltámadásáról, az 5,7-ben Jézus páskabárányának nevezi, és a 16,8 alapján az aratásünnep előtt, azaz valószínűleg az újszengétől számított 50 napos időszakban írja a korinthusi levelet. Az apostol tehát tudatosan hivatkozik az újszenge ünnepére. Ahogy a Misna szerint Niszán 16-án bemutatott újszengői kalász az újévben Isten megújuló gondviselését hirdette, úgy hirdeti Jézus feltámadása is a halottak feltámadását. Az első kalászok bemutatását az aratás követte, és Jézus feltámadása is a hívők reménysége Pál apostol teológiájában. Jézus mint a halottak zsengeje tehát nemcsak egy szép metafora, hanem egy, a Jézus életével összefüggésben álló, átértelmezett ünnep előhívta mély értelmű képzet.